

Asia: VN/5969/2019

Selvitys ei-kaupallisen sijaissynnytyjärjestelyn sallimisesta

Taustaselvitys

Määritelmät

On kiitettävää, että määritelmät on kirjoitettu turhaa sukupuolittamista välttäen. Tämä on hyvä sääntelyn valmistelun yleisperiaate, joka tekee sääntelystä käyttökelpoista ja aikaa kestävää.

On hyvä, että määritelmässä tuodaan esiin myös se, että ero kaupallisen ja ei-kaupallisen järjestelyn välillä on usein häilyvä ja vaikeasti määriteltävä. Mietinnössä on tältä osin hyvin huomioitu myös esimerkiksi mahdollisten julkisen tai kolmannen sektorin ei-kaupallisten toimijoiden rooli ei-kaupallisten sijaissynnytyjärjestelyjen tukemisessa.

Sijaissynnytyksen erilaisia ulottuvuuksia ilmiönä kuvataan asianmukaisesti ja hyvin. Jako yksilön autonomiaa kannattavaan / paternalistiseen näkökulmaan on sinänsä keskustelun jakolinjoja kuvaava, mutta kuten kaikessa keskustelussa, se jää helposti yksinkertaistavaksi. Keskustelusta löytyy nähdäksemme myös pragmaattinen ulottuvuus, jossa korostetaan sääntelyn tarpeellisuutta kaikkien osapuolten suojaamiseksi ja lapsen oikeudellisen aseman turvaamiseksi tilanteessa, jossa tämänhetkinen lainsäädännöllinen tilanne johtaa lain kiertämiseen ja osapuolten kannalta riskialttiisiin järjestelyihin.

Tieteellinen tutkimustieto

Tässä osiossa korostuu sijaissynnytyksen sääntelyn kannalta jossain määrin epärelevantti kohdunsiirtoihin kohdistunut tarkastelu. Kohdunsiirtoa ei voida pitää sijaissynnytyksen vaihtoehtona, vaan sitä tulisi tarkastella erillisenä ilmiönä, koska siihen liittyy hyvin erilaisia eettisiä ulottuvuuksia kuin sijaissynnytyksiin. Merkittävä osa ihmisistä, jotka turvautuvat sijaissynnytykseen, eivät pidä kohdunsiirtoa mahdollisena vaihtoehtona erilaisista hyvin perustelluista fysiologisista ja/tai eettisistä syistä.

Sinänsä kohdunsiirtojen mahdollistuminen myös Suomessa osana erikoissairaanhoidoa olisi tervetullutta, mutta tämän asian tarkastelun kytkeminen sijaissynnytykseen ei ehkä ole kaikkein tarkoituksenmukaisinta.

Itse sijaissynnytyksiä koskeva tarkastelu on suppeahko, mutta sellaisena kyllä hyvinkin relevantteja tutkimuksia tarkasteleva. Sijaissynnytyksen vaihtoehtoja on tuoreessa kotimaisessa tutkimus- ja selvitystyössä tarkasteltu myös Laki ja perheiden monimuotoisuus -hankkeen loppuraportissa (Valtioneuvoston tutkimus- ja selvitystoiminnan raportteja 22/2023, <https://tietokayttoon.fi/julkaisut/raportti?pubid=URN:ISBN:978-952-383-274-9>), etenkin sen lapsiperheen perustamista koskevassa luvussa. Raportin osana on muun muassa kartoitettu perheiden käymää harkintaa sijaissynnytyksen, kumppanuusvanhemmuuden, adoption ja muiden vanhemmaksi tulemisen tapojen välillä. Lisäksi hankkeeseen liittyvässä perintökaariselvityksessä on käsitelty sijaissynnytykseen liittyviä tilanteita, joissa joku osapuolista menehtyy järjestelyn ollessa vielä kesken.

Sijaissynnytys Suomessa

Eriyisen mielenkiintoista tässä on aineisto, joka on tilattu Oikeusrekisterikeskukselta. Kiitos siitä. Aineisto osoittaa, että nykyinen lainsäädäntötilanne ei onnistu turvaamaan sijaissynnytystilanteissa syntyvien lasten asemaa, vaan oikeusistuimet joutuvat tekemään päätöksiä oikeudellisesti ristiriitaisessa tilanteessa. Helsingin hovioikeuden ratkaisu 2026 (5.7.2013) vuodelta 2013 on käytännössä johtanut siihen, että myös kansainväliset kaupalliset sijaissynnytykset ovat tulleet mahdollisiksi, ja myöhempää ajankohtaa koskeva aineisto osoittaa, että aiottujen vanhempien vanhemmuus on käsitellyissä sijaissynnytystilanteissa käytännössä aina myös Suomessa vahvistettu.

On ilmeistä, että kansainväliset kaupalliset sijaissynnytykset tulevat olemaan myös Suomessa kasvava ilmiö. Tulevassa sääntelyssä tähän on otettava kantaa tavalla tai toisella. Nyt käsillä oleva selvitys keskittyy toimeksiantonsa mukaisesti ei-kaupalliseen sijaissynnytykseen, mutta tulevaisuudessa myös kansainvälisiin järjestelyihin on kiinnitettävä huomiota, jotta psykososiaalista ja oikeudellista tukea voidaan ulottaa myös niihin ja näin turvata kaikkien osapuolten, mutta ennen kaikkea syntyvän lapsen asemaa.

Esiin nostettu Ruotsissa käsitelty Suomessa toteutettu sijaissynnytysjärjestely on kiinnostava. On kiinnitettävä erityistä huomiota siihen, millä perusteilla ko. tapauksessa adoptio on päädytty Ruotsin lain nojalla kumoamaan, ja estämään vastaavien kumoamispäätösten syntyminen Suomessa, jos kyseessä ei ole lapsen etuun vahvasti perustuva päätös. Jo tehdyn adoptiopäätöksen kumoamisen tulee aina olla viimesijainen ratkaisu. Sinänsä ei liene lapsen kannalta erityistä haittaa siitä, jos hänen oikeudellisia (huom. ei geneettisiä) vanhempiaan ovat sisarukset. Tässä tapauksessa lopputulos ei referoidun tiedon perusteella kuitenkaan ollut tarkoituksenmukainen, sillä aiotun isän sisar päätyi oikeudelliseksi vanhemmaksi vastoin omaa tahtoaan ja ennalta sovittua järjestelyä.

Sijaissynnytyksiä koskeva kansainvälinen lainsäädäntö

Kansainvälinen vertailu on tehty huolella ja laajasti, tarkastellen ensin kansainvälisiä sopimuksia ja muita kansainvälisen sääntelyn mekanismeja, sitten yksittäisten maiden lainsäädännöllistä tilannetta.

Kansainvälisen tarkastelun perusteella ilmeiseksi tulee kaksi asiaa. Ensinnäkin sääntelymallit eroavat kansainvälisesti toisistaan voimakkaasti, myös esimerkiksi Euroopan Unionin jäsenmaiden kesken. Tämä tarkoittaa, että lähitulevaisuudessa ei ole näköpiirissä sellaista kansainvälistä sääntelymekanismia, jonka periaatteisiin suomalainen lainsäädäntö voisi ryhtyä nojaamaan. Tämän vuoksi on myös kansainvälisesti katsottuna tärkeää, että Suomen kaltaiset vahvaan oikeusvaltioperiaatteeeseen nojaavat yhteiskunnat tekevät työtä löytääkseen sijaissynnytykseen mahdollisimman hyviä sääntelymalleja.

Toiseksi kansainvälinen vertailu osoittaa, että sijaissynnytyks on globaali ja globalisoitunut ilmiö, eikä yksittäinen valtio voi vain omien rajojensa sisälle kohdistuvalla sääntelyllä kovin paljoa vaikuttaa kansainvälisten sijaissynnytyksjärjestelyjen toteuttamisen mahdollisuuksiin. Tästä esimerkkinä vaikkapa Ruotsissa, jossa sijaissynnytyksjärjestelyt on periaatteessa kielletty, sijaissynnytyksellä maahan tulleiden lasten määrä ylitti kansainvälisesti adoptoitujen lasten määrän jo vuonna 2019. Ilmiön globaali luonne tekee välttämättömäksi tulevaisuuden kansallisessa lainsäädäntötyössä pohtia myös kansainvälisiä järjestelyjä ja niiden mahdollisimman eettistä sääntelyä.

Kansainvälisessä vertailussa löytyneet hyvät käytännöt heijastuvat erinomaisesti myös selvityksen viimeisessä luvussa luonnosteltuun kansalliseen malliin valikoituneisiin ratkaisuihin.

Kansallinen malli

Rinnasteiset sääntelymallit

Rinnasteisten sääntelymallien osalta vedetty johtopäätös siitä, että sijaissynnytyks on säänneltävä omana kokonaisuutenaan, ei osana mitään muuta asiaa koskevaa sääntelyä, on nähdäksemme perusteltu ja oikea.

Sijaissynnytyksjärjestelyiden valvonta

Keskeistä ennakkollisen valvonnan osalta on, kuten selvityksessäkin todetaan, että jos sen perusteella tehdään perheiden mahdollisuuksiin vaikuttavia päätöksiä, niiden on oltava virallisia ja valituskelpoisia. Hedelmöityshoitoihin nykymallissa sisältyvä valvonta esimerkiksi ei tuota kaikissa tilanteissa valituskelpoisia päätöksiä, mikä on perheiden oikeusturvan kannalta ongelmallista.

Ennakkollisen valvonnan järjestämisen tavoista tehty analyysi on perusteltua.

Aiottuja vanhempia koskevat edellytykset

Monimuotoiset perheet verkosto vastustaa indikaattoreittain porrastetusti käynnistyvää sijaissynnytystoimintaa. Verkosto vastustaa myös lainsäädännön sisällöllistä rajaamista käytettävissä oleviin resursseihin vedoten. Resurssien allokoiminen sijaissynnytystä koskeviin hoitoihin on sairaanhoitopiirien tai palveluja yksityisiltä klinikoilta ostavien perheiden käsissä, lainsäädännön aiottuja vanhempia koskevien edellytysten puitteita ei tule määritellä resursseja koskevien spekulaatioiden perusteella.

Kansainvälisten tutkimusten valossa on perusteltua, ettei sijaissynnytysjärjestelyissä käytetä sijaissynnyttäjän omia sukusoluja. Sääntelyssä on kuitenkin tavalla tai toisella huomioitava ne tilanteet, joissa näin on kaikesta huolimatta päädytty toimimaan.

Monimuotoiset perheet -verkosto ei pidä perusteltuna hoitojen rajaamista vain alkioihin, joilla on geneettinen side aiottuun vanhempaan. Rinnastus tässä kohtaa tulisi tehdä adoption suuntaan – vanhemman kyky sitoutua lapseen ei ole riippuvainen lapsen geneettisestä alkuperästä. Tämä on todettu myös lahjoitetuilla alkioilla toteutettavien hedelmöityshoitojen osalta. Rajoitus on tältä osin turha ja rajoittaa sijaissynnytyksiä koskevan sääntelyn piiriin tulevia epätarkoituksenmukaisiin perusteisiin. Epätarkoituksenmukaiset rajaukset ovat omiaan heikentämään ihmisten luottamusta sääntelyn oikeudenmukaisuuteen.

Ikärajat on perustellusti rinnastettu tietyin poikkeuksin adoptiolakiin.

Sijaissynnyttäjää koskevat edellytykset

On erittäin tärkeää, että sääntelyn lähtökohta on sijaissynnyttäjään kohdistuvien riskien minimoiminen. Tämän harkinnan on oltava lähtökohta myös silloin, vaikka sijaissynnyttäjä olisi periaatteessa itse valmis ottamaan omaan terveyteensä kohdistuvan riskin.

Sijaissynnyttäjän aviottomuusvaatimus ei ole perusteltu. Aviopuoliso voi parhaassa tapauksessa toimia sijaissynnyttäjän tukena järjestelyssä ja turvata osaltaan sijaissynnyttäjän terveyttä, hyvinvointia ja hänen oikeuksiensa toteutumista. Aviopuolison oikeusasema tulee ratkaista muulla tavoin kuin sulkemalla avioliitossa olevat sijaissynnyttäjät ulos sääntelyn piiristä. Tämä olisi omiaan synnyttämään lainsäädännön kiertämistä ja tuottamaan uusia oikeudellisia ongelmia toisaalle. Kansainvälisistä malleista voi ottaa esimerkkejä tämän kysymyksen ratkaisemiseksi.

Monien muiden lausunnonantajien tavoin myös Monimuotoiset perheet -verkosto pitää erittäin ongelmallisena vaatimusta, että sijaissynnyttäjä olisi aiotun äidin läheinen henkilö. Ilmiselvä vastaväite tässä on, että esimerkiksi itsellisen miehen tai miesparin kohdalla ei ole olemassa aiottua äitiä. Kuitenkin myös kohdistuessaan aiottuun vanhempaan sukupuolesta riippumatta läheisyysvaatimus on ongelmallinen. Kuka tai missä on se taho, joka määrittelee läheisyyden, ja

mitkä ovat ne kriteerit, joita tässä sovelletaan? Pelkkä tuntemisen aikajänne ei riitä määrittämään läheisyyttä eikä läheisyys muutenkaan ole sääntelykelpoinen kriteeri.

Verkosto tunnistaa haasteet kaupallisen ja ei-kaupallisen toiminnan välisen rajan määrittelyssä. Epämääräinen ja tulkintavaikeuksiin ajava läheisyysperiaate ei kuitenkaan ole oikea tapa ratkaista tätä haastetta. Läheisyysperiaatteen sijaan tulisi ennakoivassa neuvonta- ja lupaprosessissa olla vahva painotus sijaissynnyttäjän tukeen ja järjestelyn edellytysten sekä vapaaehtoisen ja ei-kaupallisen luonteen selvittämiseen. Neuvonnan keinoin on paljon epämääräistä läheisyysperiaatetta paremmat mahdollisuudet tunnistaa ja karsia mahdolliset hyväksikäyttöön, painostukseen tai kaupalliseen toimintaan perustuvat yritykset.

Asiaa säännellessä sekä kaupallisten välitystoimistojen että muiden sijaissynnytykseen liittyvien järjestelyn ulkopuolisten toimijoiden asemaa tulisi pohtia erillisenä kokonaisuutena laajasti ja kattavasti. Myös näihin liittyy erilaisia rajanvetoja ja niihin liittyviä haasteita, jotka on syytä tunnistaa.

Muut hoidon edellytykset

On kannatettavaa, etteivät osapuolet solmi virallista sopimusta sijaissynnytyjärjestelyn toteuttamiseksi. Hedelmöityshoitosuostumus on hyvä viitekehys tähän. Suostumuksella hedelmöityshoitoihin tietyin edellytyksin voidaan pitää vanhemmuuden vahvistamisen mahdollisuudet avoimina ja mahdollistaa lapsen oikeudellisen aseman turvaaminen syntymän jälkeen, samalla kun sijaissynnyttäjän oikeudet säilyvät siihen asti, kun prosessi on käyty loppuun.

Raskauden kulku ja lapsen syntymä

Raskaana olevan henkilön itsemääräämisoikeuden on oltava keskeinen lähtökohta sekä sijaissynnytykseen liittyvässä sääntelyssä, neuvonnassa että käytännöissä. Sijaissynnytyksiä säännellessä ei selvityksessä todetun mukaisesti ole mitään aihetta puuttua raskauden keskeyttämisestä annetun lain periaatteisiin eikä myöskään muuhun raskaana olevan itsemääräämisoikeutta koskevaan sääntelyyn.

Raskausaikaan ja synnytykseen kohdistuvia odotuksia on syytä käydä hyvin tarkasti läpi neuvonnassa, myös mahdollisten riskien, kriisitilanteiden ja komplikaatioiden kannalta. Näin selvityksessä myös hyvin edellytetään. Ennakkokeskustelut näistä asioista ovat erittäin tärkeitä ja keskeisiä järjestelyjen onnistumisen ja riskien minimoinnin kannalta.

Lapsen syntymän jälkeiseen aikaan liittyvät riskit on hyvin selvityksessä esitelty ja niiden marginaalisuus todettu. Näiden riskien minimoimiseen on syytä erityisesti panostaa myös raskauden ajan jatkuvan psykososiaalisen tuen keinoin. Sijaissynnyttäjä tarvitsee mahdollisesti tukea myös pidemmän aikaa synnytyksen jälkeen, ja tähän on syytä luoda käytännöt tuen ja neuvonnan rakenteita pohdittaessa.

Korvaukset sijaissynnytyjärjestelyistä

Korvaukset sijaissynnytyksistä ovat keskeinen kaupallisen ja ei-kaupallisen sijaissynnytyksen erottelua hankaloittava tekijä. Korvaustasoa määriteltäessä tulee huomioida, että sallitun korvaustason on oltava riittävä, jotta se varmasti kattaa kaikki sijaissynnyttäjän kulut ja haitat, ja jos jokin euromääräinen maksimi päädytään määrittelemään, sitä on myös päivitettävä säännöllisesti laskennallisten kulujen kasvaessa esimerkiksi hintojen nousun vaikutuksesta. Myös laajennettua vakuutusturvaa koskeva keskustelu on tärkeä käydä, ja siinä on huomioitava suomalaisten vakuutusyhtiöiden tarjoamien kokonaisuuksien rajoitukset.

Korvauksista keskusteltaessa on kuitenkin varmistettava, että aiotuille vanhemmille asetettavat taloudelliset velvoitteet eivät nouse niin korkeiksi, että jo pelkästään asetettujen perusedellytysten täyttäminen asettaa liian korkean taloudellisen vaatimuksen aiotuille vanhemmille. Sijaissynnytyjärjestelyjen tulisi mahdollistua mahdollisimman yhdenvertaisesti kaikissa sosioekonomisissa asemassa oleville.

Vanhemmuuden vahvistaminen ja jälkikäteinen tuki

Vanhemmuuden vahvistamista koskevat kysymykset tulee ratkaista siten, ettei sijaissynnyttäjän avioliitto ole este sijaissynnyttäjänä toimimiselle.

Selvityksessä todettavalla tavalla sekä hedelmöityshoitoihin liittyvä sääntely että vanhemmuuteen liittyvä sääntely edellyttävät laajoja muutoksia e.o. kokonaisuuksia käsittelevään voimassa olevaan lainsäädäntöön.

Monimuotoiset perheet -verkosto kannattaa sijaissynnytysten sääntelemistä erillisessä niitä koskevassa laissa adoptiolain tapaan, jolloin sijaissynnytyksiä koskeva kokonaisuus olisi myös selkeästi hahmotettavissa yhdessä laissa. Tämä ei kuitenkaan poista muutostarpeita hedelmöityshoitoja ja vanhemmuutta käsittelevässä lainsäädännössä.

Vanhemmuuden vahvistamisen osalta verkosto kannattaa vanhemmuuden vahvistamista hedelmöityshoitosuostumuksen perusteella, ilman erillistä adoptiomenettelyä. Vanhemmuuden vahvistamisen hoitosuostumuksen perusteella tulee olla mahdollista 8 viikkoa lapsen syntymän jälkeen aiottujen vanhempien hakemuksesta ja sijaissynnyttäjän erillisellä suostumuksella. Jos aiotut vanhemmat eivät hae vanhemmuuden vahvistamista, tulee heidän vanhemmuutensa olla vahvistettavissa myös sijaissynnyttäjän hakemuksesta aikaisintaan 8 viikkoa lapsen syntymän jälkeen.

Näin varmistetaan se, että sijaissynnyttäjällä on oikeus tehdä harkittu päätös omasta vanhemmuudestaan luopumisesta, mutta että hänelle ei voi jäädä myöskään aiottujen vanhempien kieltäytymisestä johtuvaa vanhemmuusvastuuta, jota hän ei itse halua.

Jälkikäteistä tukea tarvitsevat järjestelyn konkreettisen ja oikeudellisen loppuun saattamisen jälkeen kaikki osapuolet. Tähän on luotava mallit ja rakenteet. On panostettava myös sijaissynnytyksen tuloksena syntyvän lapsen mahdolliseen kasvuun myötä syntyvään tuen tai keskusteluavun tarpeeseen vastaamiseen. Selvityksessä todetulla painokkuudella, tämä kokonaisuus on selvitettävä perusteellisesti.

Ehdotuksen vaikutukset

Monimuotoiset perheet -verkoston näkökulmasta selvityksessä ehdotetulla kansallisella mallilla olisi merkittävä vaikutus sijaissynnytysjärjestelyjen kaikkien osapuolten oikeusturvan, hyvinvoinnin ja lainsäädännöllisen aseman varmistamisessa.

Selvityksessä on onnistuttu säilyttämään erinomainen tasapaino sijaissynnyttäjän, syntyvän lapsen ja aiottujen vanhempien näkökulmien välillä. Verkoston näkökulmasta aivan keskeistä järjestelyn eettisyyden kannalta on turvata sijaissynnyttäjän asema järjestelyyn ryhdyttäessä ja sen kuluessa. Selvityksessä tämä näkökulma on nostettu perustelluissa kohdissa ja tärkeillä tavoilla keskeiseksi lähtökohdaksi.

Lapsen oikeudet on aina pidettävä lainsäädännön keskiössä, ja selvityksestä käy erinomaisesti ilmi, ettei syntyminen sijaissynnytysjärjestelyllä aiheuta lapselle haittaa. Päin vastoin, sijaissynnytyksen avulla syntyneet lapset voivat jopa hieman tavanomaista paremmin. Lapsen edun varmistamiseksi merkitystä on etenkin lapsen oikeudellisella asemalla järjestelyn nivelkohdissa, ja näihin kohtiin on selvityksessä esitetty hyviä ratkaisuja.

Myös aiottujen vanhempien aseman turvaaminen on tärkeää sekä hyvän vanhemmuuden tuen (esim. neuvolakäynnit jo raskauden aikana) varmistamiseksi että järjestelyjen ennakoitavuuden ja luotettavuuden vahvistamiseksi. Mutta ennen kaikkea heidän ja lapsen välisen oikeudellisen suhteen turvaamiseksi tilanteessa, jossa aiottujen vanhempien ja lapsen välille on jo syntynyt lapsen ja vanhemman suhde. Selvityksessä on tasapainoisesti huomioitu myös aiottujen vanhempien asemaan liittyviä kysymyksiä.

Samalla olisi tärkeää tarkastella jatkovalmistelussa niitä tilanteita, joissa kansainvälisissä esimerkeissä on ajauduttu hankaliin oikeudellisiin tilanteisiin ja selvittää, miten tällaisten tilanteiden syntymisen riski voitaisiin kansallisen sääntelyn avulla minimoida.

Muuta kansallisesta mallista

Monimuotoiset perheet -verkosto kannattaa sijaissynnytysten sääntelemistä erillisellä niitä koskevalla lailla pitkälti selvityksessä esitetyn mallin mukaisesti. Verkosto on esittänyt jotkin kriittisemmät huomionsa malliin esitettyihin yksityiskohtaisiin ratkaisuihin yllä, loppuun lausuttakoon kiitos erinomaisesta ja laajasti perehtyneestä sekä huolellisesta valmistelu- ja selvitystyöstä.

Muuta

Muuta lausuttavaa

Tulevaisuudessa on selvitettävä myös sitä, minkälaista kansallista sääntelyä voidaan tarvita kansainvälisten sijaissynnytyjärjestelyjen osalta, jotta vältetään lapsen joutuminen pitkien oikeusprosessien keskipisteeksi joidenkin kansainvälisten tapausten kuvaamilla tavoilla.

Moring Anna
Monimuotoiset perheet -verkosto